

NYELVTANOKTATÁS – MÁSKÉPP¹

Az iskolában használt legáltalánosabb taneszköz az anyanyelv. Mikor a gyerekek bekerülnek az iskolába, akkor már birtokában vannak ennek az eszköznek, az anyanyelvüknek. Ez egészen pontosan azt jelenti, hogy birtokában vannak legalább egy nyelvváltozatnak, amelyet használnak, s éppen ez teremt sajátos helyzetet az iskolában.

1) Az egy osztályba kerülő gyermekek saját nyelvváltozatai jelentősen eltérhetnek egymástól, és szinte bizonyosan eltérnek a tanítóétól, tanárétól. Ebből ered az első félreértés – amit talán helyesebb tragikus tévedésnek nevezni –: mivel ugyanazt az anyanyelvet (esetünkben a magyart) használó egyesnyelvűnek tartják a gyerekeket, az oktatás során azt hiszik, hogy a gyermek nyelvhasználatának olyannak kell lennie, mint az oktatás során a tanító által ideálisnak gondolt nyelvváltozat. A minta, a mérce a legtöbb esetben a tanító, a tanár nyelvváltozata vagy nyelvváltozatai (ugyanis ezen a téren arra fejleszteni senki sem képes, amit ő maga nem ismer).

A nem Magyarországon élő magyarság esetében jól megtapasztalható a gyerekek nyelvváltozatai közötti különbség: az egy osztályba kerülő első osztályos gyerekek nyelvváltozatai között az eltérés igen jelentősen nagy is lehet. Egy vizsgálat szerint az adott osztályba járó egyik kisfiú nyelvváltozata (magyarországi) köznyelvtől való eltéréseinek (nyelvjárásiasságának) mértéke 85% volt, míg ugyanebben az osztályban egy kislányé csak 5%, és az osztályba járó egyik gyermek nyelvváltozata sem egyezett egy másikéval. Ne gondoljuk, hogy nem találhatunk hasonló különbségeket bármely magyarországi vagy nem magyarországi, de magyar nyelvet használó gyerekek között egy-egy osztályban. Mivel a különbség nem feltétlenül a nyelvjárásiasság – ami azonnal és nagyon jól hallható –, ezért nem is gondolunk a különbségek meglétére.

2) A gyermekek nyelvváltozatai nemcsak kiejtésükben, szókincsükben, de használati szabályaikban is eltérhetnek egymástól. Az egyik gyermek (legyen ő A.) nyelvváltozatában nemcsak a felszólító módban olvad össze a szóvégi *-t* a felszólító mód *-j* jelével hosszú *-ss-sé* vagy *-ccs-vé* (lásd pl. 1a), hanem szabályszerűen, azaz mindig minden hasonló esetben a kijelentő módú alakokban is a személyragban található *-j-* is ezekké a hangokká olvad össze (1b). Azaz A. gyermek nyelvváltozatában használt szabály:

A(Szabály) Az igeóban található *-t-* olvadjon össze az öt követő toldalék *-j-* hangjával.

A szabályt követve ezért ő ilyeneket mond:²

(1a) *Mi is kijavíccsuk a hibát.*

kjavít-Tsz (-juk)

'Mi is kijavítjuk a hibát.'

Mi is vessük a babot.

vet+Tsz (-jük)

'Mi is vetjük a babot.'

(1b) *Mi is javíccsuk ki a hibát!*

javít-Felsz-Tsz1 (-juk)

'Mi is javítsuk ki a hibát!'

Mi is vessük el a babot!

vet+ Felsz-Tsz1(-ük)

'Mi is vessük el a babot!'

A másik gyermek (legyen ő B.) nyelvváltozatában azonban két szabály van

B(Szabály1) Kijelentő módban az összeolvadás eredménye legyen palatális hang (-*tty-*) (1c),

B(Szabály2) Felszólító módban az összeolvadás eredménye legyen spiráns vagy affrikáta (-*ss-* vagy *-ccs-*) (1d).³

Ezért ő ilyeneket mond a (B) nyelvváltozat első szabálya szerint:

(1c) *Mi is kijavíttjuk a hibát.*

kjavít-Tsz1(-juk)

'Mi is kijavítjuk a hibát.'

¹ Készült a VEGA 1/0316/21-es számú, Egyszerű és szervezett nyelvi menedzselés szlovák-magyar kétnyelvű környezetben megnevezésű projekt keretében.

² A jelölés magyarázata: (1a) a nyelvi adatok sorszáma; az első sor a nyelvi adat (mindig dőlt betűvel, jelen esetben az elhangzó forma); a második sor az elemzés (rövidítések jegyzéke a kötet végén), harmadik sor a jelentés (mindig aposztrófok között, a helyesírás szerint).

³ Érdemes megfigyelni, hogy a szabálynak két esete van: 1) ha az ige -ít végű, akkor az összeolvadás eredménye *-ccs-*, azaz affrikáta, 2) ha az ige -t végű, akkor az összeolvadással *-ss-*, azaz spiráns jön létre. S míg a második esetben a helyesírás jelöli az összeolvadást, addig az első esetben nem, sőt! Helyesírásunk szabályai szerint, ha az ige -t-től tövű (például: fest, azaz mássalhangzó+t), akkor a szabályszerű összeolvadás után a fest-j-en morfémasor fess-s-en lesz (a tövégi *-t-* és a felszólító mód *-j-*je összeolvad hosszú *-ss-sé*), amit írásban így adunk vissza: fessen.

Mi is vettyük a babot.
 vet+Tsz1 (-jük)
 'Mi is vetjük a babot.'

És ilyeneket a (B) nyelvváltozat második szabálya szerint:

(1d) *Mi is javíccsuk ki a hibát!*
 javít-Felsz-Tsz1 (-juk)
 'Mi is javítsuk ki a hibát!'

Mi is vessük el a babot!
 vet+ Felsz-Tsz1 (-jük)
 'Mi is vessük el a babot!'

A tanító/tanár nyelvváltozata valószínűleg ez utóbbi (B.) gyermekével egyezik. A tanító/tanár azt is tudja, hogy ezek a formák a művelt köznyelvben használatosak, s ezért úgy véli, ezek a jó formák, s ezért hajlandó azt hinni, hogy A. gyermek által használt formák szabálytalanok, azaz rosszak. Ebből következően az A. gyermek nyelvhasználatát a pedagógus szerint fejleszteni kell, B. gyermekét meg nem (legalábbis ezen a téren).

Valójában A. gyermek sem szorul rá ezen a téren nyelvhasználatának fejlesztésére, mivel az ő nyelvváltozatának szabályai szerint tökéletesen és helyesen beszél. Addigi tapasztalatai szerint az ő nyelvváltozata is tökéletesen működik – otthon egészen biztosan. Ha járt már óvodába, lehetnek negatív élményei, azaz hallhatta már, hogy ő rosszul/csúnyán stb. beszél, de ezt az otthoni minta mindig felülírta. Amit A. gyermekkel tenni kell, az nem nyelvhasználatának fejlesztése, hanem új nyelvváltozat(ok) elsajátítása!

Amennyiben persze a nyelvhasználat fejlesztése alatt azt értjük, hogy az minél több nyelvváltozat minél kifinomultabb használatának az elsajátítása, akkor persze valóban a nyelvhasználat fejlesztéséről van szó. De csak és kizárólag ebben az esetben!

Egy tanulmány szerint hasonló a helyzet a matematikával is.⁴ Az iskolába lépő gyerekeknek mintegy fele a húszas számkörben jó elemi számolási készséggel rendelkezik (néhányan a százas számkörben is biztonsággal mozognak). Közel egyharmaduk csak a tízes számkörben tud jól számolni, a többiek a tízes számkörben is tévováznak. És van öt százaléknyi gyermek, aki az ötös számkörrel – a középsős óvodások átlagos szintje – kezdi meg az iskolát. Az iskola ezekkel a fejlettségbeli különbségekkel nem számolva nem a meglévő szintekhez igazítja a munkáját, hanem a különbségeket figyelembe nem vevő tantervi anyagot tanítja, azaz: olyasmit tanít, ami a gyerekek nagy része számára érthetetlen, befogadhatatlan.

Az első kérdés tehát az, hogy vajon a nyelvtan tanítása hozzásegítheti-e valamely nyelvváltozat megtanulásához a tanulókat. A válasz egyértelmű: a jelenlegi nyelvtanítás, mely a nyelvtani kategóriák és a helyesírás minél jobb elsajátítására fekteti a hangsúlyt, nem segíti újabb és újabb nyelvváltozatok elsajátítását. Ha a nyelvtan tanítása nem segít, akkor hogyan lehet újabb és újabb nyelvváltozatokat megtanulni?

Az első kérdésre ezért volt kategorikusan elutasító a válasz: a nyelvtan tanítása a mai magyar oktatási rendszerben a nyelvi struktúra bemutatásának és a helyesírás tanításának van alárendelve. Ez azt jelenti, hogy szinte minden, amit a gyerekek megtudhatnak a nyelvről, a nyelvtanról, az a nyelvtani rendszer bemutatása és a helyesírás szempontjából fontos. Ez pedig azt is jelenti, hogy az ún. nyelv(tan)i szabályok, amiket a gyerekek megismernek, csupán egyetlen nyelvváltozat szempontjából érvényesek. Ez a nyelvváltozat az irodalmi nyelv és annak is az írott változata. Azt egy szóval sem mondjuk, hogy a nyelv írott változatának elsajátítása, elsajátítása nem fontos dolog. De azt bátran kijelenthetjük, hogy a nyelvről való ismeretek ilyen szempontú megközelítése megakadályozza, hogy a gyerekekben kialakulhassanak általánosan érvényes fogalmak a nyelvről. Ezzel már válaszoltunk is a második kérdésre, azaz arra, hogy mire kellene alkalmasnak lennie a nyelvtan tanításának az iskolában. Arra, hogy elsősorban ismereteket adjon az emberi nyelvről, s amennyiben a példaként szolgáló anyagot az anyanyelv adja, ismereteket adjon a magyar nyelvről. Belátható, hogy nyelvtani rendszerek tanítása annak tudatosítása nélkül, hogy mindez a nyelv működésében hogyan jelenik meg, s hogy a rendszer mindig elvonatkoztatás, tulajdonságok összesítése alapján jellemezhető, s anélkül, hogy ezek az ismeretek más nyelvek esetében is felhasználhatóak, értelmetlen és felesleges. Értelmetlen és felesleges, mivel olyanoknak tanítjuk, akik birtokában vannak a magyar nyelv rendszerének számukra legfontos elemeinek, azaz a használati szabályoknak.

De hogyan lehet akkor újabb és újabb nyelvváltozatokat elsajátítani? A válasz egyszerű: a gyerekeknek meg kell azokat ismerni, azaz hallaniuk kell és beszélniük kell őket. A módszer tehát részben olyan, mint az idegen nyelv oktatása során. Ha az anyanyelv oktatását közelítjük az idegennyelv-oktatás módszereihez, sokkal eredményesebbek lehetünk, mint a hagyományos eljárásokkal. Mivel tárgyunk azonban jelenleg nem a nyelvhasználat fejlesztése, hanem a grammatikai ismeretek átadása egy lehetséges módszerének illusztrálása, most nem térhetünk ki a nyelvváltozat-tanítás részleteire.

A végkövetkeztetés azonban az lehet tehát, hogy az iskolában az ún. nyelvtan tantárgy tanítása során a tanár fejében világosan el kell különülnie, és tudatában kell lennie, hogy

a) mikor tanít újabb nyelvváltozatokat (különbséget téve a szóbeli és az írott nyelvváltozatok tanítása között),

⁴ Nagy József: 5-6 éves gyermekeink iskolakészültsége. Budapest, 1980, Akadémiai Kiadó. Ismerteti írásában Józsa Krisztián (A számlálási készség kritériumorientált fejlesztése. Új Pedagógiai Szemle 2000. július-augusztus. <https://ofi.oh.gov.hu/en/szamlalasi-keszseg-kriteriumorientalt-fejlesztese>)

- b) mikor tanít nyelvre vonatkozó ismereteket,
- c) mikor tanít nyelvtant (grammatikát).

Más szóval: amikor helyesírást tanítunk, egy percig se gondoljuk, hogy nyelvtant tanulnak a gyerekek, illetve fel se merüljön bennünk, hogy amikor a nyelvtant tanítjuk, akkor a gyermekek beszédjét (a hagyományos értelemben vett nyelvhasználatát) fejlesztjük. Mindez nem jelenti azt, hogy a nyelv(tan) tanításának élesen el kell válnia a többi tevékenységtől. Akkor járunk el helyesen, ha a három tevékenység komplex módon kiegészíti egymást.

Hogyan fedeztessük fel a tanulókkal a nyelv – egy nyelv – nyelvtanának legfontosabb sajátosságait? El lehet-e érni, hogy a nyelv szerkezetével való megismerkedés ne csupán egy kötelező iskolai feladat, hanem élmény, szórakozás legyen? A hamarosan megjelenő *Oktatási segédanyag a magyar nyelvtan oktatásához a 10–12 éves korosztály számára. Módszertani segédkönyv magyartanárszakos hallgatók számára* címmel összeállított oktatási segédlet a korosztály számára tanítandó nyelvtannal kapcsolatos problémák feldolgozását kívánja segíteni. A segédlet alapvetően egy munkafüzet, amely feladatoknak, rejtvényeknek megoldása segíti a tanulókat az egyes nyelvtani jelenségek megértésében, megértetésében. A segédkönyv célja az is, hogy alkalmazásával megkönnyítse a tanárszakos hallgatók szakmai gyakorlatát az egyetemi évek alatt, lehetővé téve a tanári szakmai gyakorlat minőségének emelését.

A kötet elméleti bevezetése elemzi a magyar nyelvtan oktatásának alapiskolai jellemzőit, az oktatás tartalmával kapcsolatos legalapvetőbb tartalmi elemeket. A segédkönyv szemlélete lényegesen eltér a hagyományos nyelvtanoktatási paradigmától, miközben messzemenően figyelembe veszi a hagyományos pedagógiai gyakorlatot is.

Mindezzel olyan módszertani eszköztárat igyekszik kínálni, amely hozzásegítheti a tantárgy oktatóit ismereteinek bővítéséhez, a nyelvvel kapcsolatos attitűdjük változásához, és olyan mintákat ad a kezükbe, amelyeket használva, továbbfejlesztve és átalakítva eredményesebbek lehetnek az alapiskolai grammatikaoktatás során.

Mivel a szlovákiai magyar tanítási nyelvű iskolákban központi, az oktatásügyi minisztérium által meghatározott tanterv van, ezért a tananyag mibenlétén nem változtathatunk. Arra azonban kísérletet tesz a kötet, hogy bemutassa, hogy a kötelezően oktatott nyelvtani tananyagok hogyan adhatóak át úgy a kiskamasz gyermekeknek, hogy az elvont fogalmak érthetőek legyenek számukra. A kötet nemcsak feladatokat tartalmaz. A feladatok előtt – olykor között – külön jelzett módon, más színnel írott szövegek ahhoz kívánnak segítő ismereteket nyújtani, hogy hogyan lehet elvont nyelvtani jelenségeket a diákok számára – szinte szó szerint – kézzelfogható módon bemutatni. Célja, hogy az egyes gyakorlatok minél színesebben, érdekesebben vezessék rá a gyerekeket arra, hogy a nyelv segítségével hogyan fejezzük ki magunkat, és milyen általánosítható felismerések tehetők a nyelv működéséről.

Nem tesz tehát a kötet arra javaslatot, hogy a kötelezően meghatározott tananyagok helyett a leendő pedagógusok más oktassanak nyelvtanórán, hanem csupán az oktatás módjára adunk más, a megszokottól eltérő megoldásokat.

A segédanyag tartalmaz egy óravázlatmintát, amely percről percre, az egyes pedagógusi cselekvésekre és azok céljára lebontva mutatja be egy tanóra menetét. A kötet tartalmaz olyan helyesírássra vonatkozó feladatokat is, amelyek inkább kvíz jellegű kérdések, mint megszokott helyesírási feladatok. A cél a helyesírás ilyen gyakoroltatásával, hogy a helyesírás elsajátítása játékká, kihívássá váljék.

| Fotó: Syda Productions | Dreamstime.com